

Наталія Ментух,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ ЛІЗИНГУ

Розглянуто питання визначення форм господарсько-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань сторін договору лізингу, а саме: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, договір лізингу, суб'єкти лізингу, відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції.

Ментух Н. Ф.

Особенности форм хозяйственно-правовой ответственности по договору лизинга

Рассмотрено вопросы определения форм хозяйственно-правовой ответственности за нарушения договорных обязательств сторон договора лизинга, особенно: возмещения убытков, штрафные санкции, оперативно-хозяйственные санкции.

Ключевые слова: хозяйственно-правовая ответственность, договор лизинга, субъекты лизинга, возмещения убытков, штрафные санкции, оперативно-хозяйственные санкции.

Mentuch N.

In the article the questions of determination of forms of economic responsibility are examined for contractual of subjects of leasing agreement delinquency, namely: reimbursement of losses, penalty approvals, operatively-economic approvals.

Keywords: economic responsibility, leasing agreement, leasing subjects, reimbursement of losses, penalty approvals, operatively-economic approvals.

Постановка проблеми. Господарсько-правова відповідальність є досить важливим механізмом і невід'ємною складовою в організації та впорядкуванні господарської діяльності країни. Вона являється важливою формою регулювання відносин в сфері господарювання та найбільш ефективним на сьогодні засобом попередження правопорушень у даній сфері. Господарсько-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, а тому їй притаманні ознаки, що і для юридичної відповідальності загалом, проте наділяється і своїми специфічними властивостями.

Слід відзначити, що господарсько-правова відповідальність є однією із найвагоміших елементів лізингового зобов'язання за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань за договором лізингу.

Аналіз досліджень і публікацій. При написанні даної статті були використані праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених: О. Беянович, С. Гапало, В. Грибанова, В. Евтеєва, О. Трофімової, Д. Січка, В. Щербини, О. Подцерковного, О. Кабатової, С. Дегтярева, О. Печеного, В. Вітряньського та ін.

Незважаючи на наявність розробок з цієї проблематики, ряд питань залишаються не дослідженими і потребують ґрунтовного визначення та узагальнення. Тому метою даної статті є аналіз форм господарсько-правової відповідальності за порушення сторонами зобов'язань за договором лізингу.

Виклад основного матеріалу. Порушення сторонами зобов'язань за договором лізингу є підставою для застосування до порушника таких господарських санкцій, як: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції.

Відшкодування збитків. Відшкодування збитків відіграє важливу роль в стимулюванні виконання комерційних договорів і підвищенні ефективності виробництва.

Право на відшкодування збитків є важливою гарантією захисту прав суб'єкта господарювання. Забезпечуючи захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, держава визначає шляхи, якими досягається стабільність господарського обігу. Так, у ст. 20 Господарського кодексу України (далі – ГК) зазначається, що права та законні інтереси суб'єктів господарювання захищаються в тому числі і шляхом відшкодування збитків.

© Наталія Ментух, 2016

Хоча за часів Союзу РСР інститут відшкодування шкоди у господарських відносинах прямо не виокремлювався у юридичній літературі, але в цивілістичних та господарсько-правових дослідженнях цілком послідовно визначалися особливості застосування тих чи інших елементів відповідальності за завдану шкоду у виробничо-господарських відносинах, порівняно зі споживчими відносинами [1, с. 59].

Мета відшкодування збитків – не заміна виконання зобов'язань, а формування такого майнового стану потерпілої сторони, як якщо б ці зобов'язання були виконані [2, с. 10].

Відшкодування збитків є способом відновлення майнового стану суб'єкта господарського права за рахунок іншого суб'єкта-правопорушника, тобто цей спосіб має передусім компенсаційну функцію.

В науковій літературі зазначається, що відшкодування збитків розглядається як особливий захід впливу, оскільки забезпечується можливістю застосування державного примусу. З огляду на це, відшкодування збитків може розглядатися як господарсько-правова санкція. За характером дій відшкодування збитків належить до компенсаційних санкцій [3, с. 12].

Відшкодування збитків дає можливість потерпілій стороні відновити свій майновий стан у випадку порушення прав чи охоронюваних законом інтересів. З іншого боку, можливість відновлення майнового стану і притягнення до відповідальності у формі відшкодування збитків винною стороною дозволяє вести мову про превентивну відповідальність [4, с. 6].

Відшкодування збитків здійснюється на загальних підставах відповідно до чинного законодавства.

Згідно норм чинного законодавства України, можна виділити наступні підстави для відшкодування збитків за договором лізингу:

- згідно ч. 1, 2 ст. 7 Закону України «Про фінансовий лізинг» [5], в разі прострочення передачі предмета лізингу більше 30 днів (якщо договором лізингу не передбачено іншого строку), лізингоодержувач має право відмовитися від договору лізингу в односторонньому порядку. Лізингоодержувач має право вимагати відшкодування збитків, у тому числі повернення платежів, що були сплачені лізингодавцю до такої відмови. Тобто у даному випадку відшкодування збитків застосовується як додаткова санкція до оперативного-господарської – розірвання договору лізингу в односторонньому порядку на вимогу лізингоодержувача;

- відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про фінансовий лізинг», лізингодавець має право вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків відповідно до закону чи договору;

- згідно п. 4 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про фінансовий лізинг», лізингоодержувач має право вимагати від лізингодавця відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням умов договору лізингу. Якщо ремонт предмета лізингу чи інше усунення його недоліків проводились за рахунок лізингодавця, то він вправі вимагати їх відшкодування від продавця, а якщо витрати на ремонт даного предмета були понесені лізингоодержувачем, то останньому надається аналогічне право вимоги до продавця. Тобто, в даному випадку лізингодавець та лізингоодержувач у відносинах із продавцем виступають як солідарні кредитори;

- згідно п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону «Про фінансовий лізинг» ст. 220 ГК України, якщо з вини лізингоодержувача у строки та на умовах, визначених в договорі, предмет лізингу не повернуто лізингодавцю, то останній має право звернутись до лізингоодержувача з позовом про витребування предмета лізингу та вимагати відшкодування завданих збитків.

Слід відмітити, що щодо питання розрахунків між сторонами при поверненні предмета лізингу, то в п. 5 ст. 17 Закону РФ «Про фінансову оренду (лізинг)» [6] зазначено, що якщо лізингоодержувач не повернув предмет лізингу чи повернув його несвоєчасно, лізингодавець вправі вимагати внесення лізингових платежів за час прострочки. У випадку, якщо вказана плата не покриває спричинених лізингодавцю збитків, то він може вимагати їх відшкодування. Тобто дана стаття в повному обсязі врегулює взаємовідносини між сторонами у зв'язку з порушенням зобов'язань з боку лізингоодержувача, забезпечуючи тим самим законні права та інтереси на предмет лізингу лізингодавця.

Варто заповнити прогалину в чинному законодавстві доповнивши п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про фінансовий лізинг» правом лізингодавця вимагати від лізингоодержувача внесення лізингових платежів за час незаконного користування предметом лізингу та відшкодування збитків відповідно до закону та договору. Наявність такої норми закону дасть можливість уникнути непорозумінь між сторонами, а також забезпечити законне право лізингодавця на компенсацію збитків, понесених в результаті прострочки лізингоодержувачем повернення предмета лізингу.

Крім відшкодування збитків, до сторін договору лізингу може бути застосований такий вид господарських санкцій, як *штрафні санкції*, що згідно зі ст. 230 ГК України визнаються господарськими санкціями у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

На думку окремих дослідників, штрафні санкції є більш зручним засобом захисту інтересів підприємців, тому що цей різновид господарсько-правової відповідальності можливо застосовувати лише за сам факт порушення договірних зобов'язань і немає потреби доводити причинний зв'язок між порушенням обов'язків партнером та шкодою, яка в результаті цього порушення була нанесена [7, с. 219].

Неустойка є одним із популярніших та поширених способів забезпечення виконання зобов'язання. Привабливість неустойки та її широке використання з метою забезпечення зобов'язання пояснюється насамперед багатофункціональним призначенням останньої.

Слід відмітити, що в договорі лізингу даний вид санкцій застосовується досить часто, наприклад, при порушенні строків сплати лізингових платежів; при порушенні строків поставки предмета лізингу тощо. Тобто неустойка виступає і як спосіб забезпечення виконання господарських зобов'язань, і як одна із форм господарсько-правової відповідальності.

Відповідно до ч. 2 ст. 551 ЦК України, у випадку, коли предметом неустойки є грошова сума, то її розмір встановлюється договором чи актом цивільного законодавства. Пріоритет у визначенні розміру санкцій надається закону. І лише у тих випадках, коли розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором (ч. 4 ст. 231 ГК України). Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР [8] зазначає, що за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін, проте який не може перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла у період, за який сплачується пеня. Хоча в ч. 2 ст. 551 ЦК України зазначено, що розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі.

ГК України передбачає різні способи встановлення розміру санкцій договором: у відсотковому відношенні до суми невиконаної частки зобов'язання; у певній, визначеній грошовій сумі; у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання; у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Отже, неустойка є свого роду стимулом до належного виконання сторонами взятих на себе зобов'язань. Адже, враховуючи ч. 2 ст. 552 ЦК України, сплата неустойки за договором не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням чи неналежним виконанням боржника.

Незважаючи на позитивні моменти в застосуванні неустойки, окремі дослідники вважають, що інститут неустойки в праві України потребує істотних змін та приведення до Європейських стандартів [9, с. 20].

До підстав для застосування неустойки за договором лізингу можна віднести: протиправна поведінка зобов'язаного суб'єкта; невжиття боржником усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення; порушення свого зобов'язання, передбаченого в договорі (наприклад, неповернення чи несвоєчасне повернення предмету лізингу лізингодавцю у випадку закінчення або дострокового розірвання умов договору лізингу).

Слід відзначити, що при грубому порушенні умов даного договору неустойка може бути підвищена (ч. 2 ст. 551 ЦК України).

Відповідно до ст. 235 ГК України, за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися *оперативно-господарські санкції* – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

В. Грибанов під заходами оперативного впливу розуміє такі юридичні засоби правоохоронного характеру, які застосовуються до правопорушника безпосередньо самою уповноваженою особою як стороною правовідносин, без звернення за захистом права до компетентних державних органів [10, с. 133].

М. Карпов формулює заходи оперативного впливу як передбачених в законі чи угоді сторін заходів юридичного впливу на несправного боржника в договірному зобов'язанні, застосування яких полягає у

здійснення управненою особою односторонніх дій по зміні чи припиненню договірних зобов'язань у зв'язку із порушенням обов'язків з боку контрагента [11, с. 11–21].

Дещо інший підхід має В. Вітрянський, який заходами оперативного впливу вважає передбачені законом односторонні дії кредитора, які спрямовані на зміну або припинення зобов'язань [12, с. 698].

Головна особливість застосування оперативного-господарських санкцій полягає у застосуванні їх самими сторонами без звернення до судових або інших уповноважених органів і без згоди іншої сторони зобов'язання [13, с. 14]. Однак слід враховувати, що згідно ч. 2 ст. 215 ГК України, до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативного-господарські санкції, застосування яких передбачено договором.

Друга особливість полягає у тому, що оперативного-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання. Тобто для застосування даного засобу впливу достатньо лише одного елемента – складу господарського правопорушення – протиправної поведінки (факту правопорушення). На думку окремих дослідників, застосування оперативного-господарських санкцій не є засобом відповідальності, а є заходом оперативного впливу на несправного контрагента в зобов'язанні [14, с. 58].

Перелік оперативного-господарських санкцій, встановлений у ч. 1 ст. 236 ГК України, не є вичерпним. Спеціальними законами, що забезпечують правове регулювання відносин у сфері здійснення господарської діяльності можуть бути передбачені й інші види оперативного-господарських санкцій. Сторони можуть передбачити у договорі також інші оперативного-господарські санкції.

Виходячи із змісту Закону «Про фінансовий лізинг», за порушення сторонами взятих на себе зобов'язань за договором лізингу, можуть бути застосовані наступні оперативного-господарські санкції:

- Згідно п. 1 ч. 2 ст. 10 Закону України «Про фінансовий лізинг» та ч. 1 ст. 767 ЦК України, на лізингодавця покладається обов'язок надати предмет лізингу лізингоодержувачу у передбачені договором строки, що відповідає його призначенню та умовам договору. Частина 1 ст. 7 Закону України «Про фінансовий лізинг» надає право лізингоодержувачу відмовитися від договору лізингу, письмово повідомивши про це лізингодавця, у разі якщо прострочення передачі предмета лізингу становить більше 30 днів, за умови якщо договором не передбачено іншого строку. Відповідно до ст. 766 ЦК України, якщо наймодавець не передає наймачеві майно, наймач має право за своїм вибором: вимагати від наймодавця передання майна і відшкодування збитків, завданих затримкою; відмовитися від договору найму з відшкодуванням завданих збитків.

- Лізингодавець має право відмовитися від договору лізингу та вимагати повернення предмета лізингу від лізингоодержувача у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо лізингоодержувач не сплатив лізинговий платіж частково або у повному обсязі та прострочення сплати становить більше 30 днів (ч. 2 ст. 7 Закону «Про фінансовий лізинг»).

Як вірно зазначає О. Кабатова, у всіх випадках дострокового повернення предмета лізингу мова йде передусім про дострокове розірвання договору лізингу та, як наслідок, про повернення майна [15, с. 53].

Доцільно було б передбачити в Законі України «Про фінансовий лізинг» правові наслідки такої відмови, оскільки таке застереження спонукало б лізингодавця до належного виконання свого зобов'язання.

- Пункт 2 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про фінансовий лізинг» надає право лізингоодержувачу відмовитись від прийняття предмета лізингу, який не відповідає його призначенню та/або умовам договору, специфікаціям.

- Пункт 5 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про фінансовий лізинг» передбачає право лізингодавця стягувати з лізингоодержувача прострочену заборгованість у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Чинне законодавство України не визначає умови та способи застосування цієї оперативного-господарської санкції (наприклад, розмір та строки заборгованості). За законодавством Російської Федерації, наприклад, у випадку неперерахування лізингоодержувачем лізингових платежів більше як протягом двох строків поспіль після закінчення встановленого договором лізингу строку платежу, їх списання з рахунку лізингоодержувача здійснюється в безспірному порядку, шляхом направлення лізингодавцем в банк чи іншу фінансову організацію розпорядження на списання з рахунку лізингоодержувача грошових коштів у межах сум прострочених лізингових платежів (ч. 1 ст. 13 Федерального Закону РФ «Про фінансову оренду (лізинг)» [6]).

З цією метою пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 16 Закону України «Про фінансовий лізинг» реченням наступного змісту: «У випадку неперерахування лізингоодержувачем двох і більше лізингових

платежів поспіль після закінчення встановленого договором лізингу строку платежу, їх списання з рахунку лізингоодержувача в банківській установі здійснюється в безспірному порядку на підставі розпорядження лізингодавця на договірне списання грошових коштів у межах сум прострочених лізингових платежів».

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначаються договором лізингу. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарських санкцій заінтересована сторона може звернутись до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Погоджуємось з точкою зору окремих дослідників, які вважають, що розірвання договору як виду господарсько-організаційних санкцій має усі властиві їм ознаки: застосування лише в господарсько-договірних відносинах; застосування на розсуд кредитора; передбачається законом або договором; мета застосування – захист інтересів кредитора; є заходом організаційного характеру [16, с. 203].

Відповідно до статей 525, 526 ЦК України, одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

На практиці в договір лізингу в якості підстави для дострокового розірвання договору включають істотне порушення його умов іншою стороною. В той же час ГК України та Закон України Про фінансовий лізинг» не дають чіткої відповіді на питання про те, що слід вважати істотним порушенням умов договору лізингу. Стаття 651 ЦК України передбачає, що договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї з сторін у разі істотного порушення умов договору другою стороною. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. З метою уникнення спорів між сторонами лізингодавцю слід самостійно встановити в договорі підстави/критерії істотного порушення умов договору. До таких підстав, на нашу погляд, можна віднести: нецільове використання предмета лізингу, передача предмета лізингу в сублізинг, користування іншим особам без згоди лізингодавця; неповернення предмета лізингу у встановлений договором строк, невиконання обов'язку по страхуванню об'єкта лізингу.

В світовій практиці всі договори лізингу включають так звані «події невиконання» (events of default), при настанні яких лізингодавець має право розірвати договір лізингу, вилучити предмет лізингу та вимагати відшкодування нанесених йому збитків [17, с. 124].

Пропонуємо доповнити ст. 7 Закону України «Про фінансовий лізинг» ч. 4 в наступній редакції: «Лізингодавець має право відмовитися від договору лізингу в односторонньому порядку у випадку істотного порушення лізингоодержувачем умов договору лізингу. Істотним порушенням договору лізингу є нецільове використання предмета лізингу, передача предмета лізингу в сублізинг, користування іншим особам без згоди лізингодавця; неповернення предмета лізингу у встановлений договором строк, невиконання обов'язку по страхуванню об'єкта лізингу та інші випадки, визначені сторонами в договорі лізингу».

Таким чином, можна зробити **висновок**, що господарсько-правова відповідальність як один з механізмів підтримки правопорядку в сфері здійснення лізингової діяльності в Україні покликана стимулювати належне виконання сторонами своїх зобов'язань за договором лізингу, гарантувати їх законні права та інтереси.

Список використаної літератури

1. Подцерковний О. Особливість та деякі проблеми відшкодування шкоди у сфері господарювання / О. Подцерковний // Вісник господарського судочинства України. – 2008. – № 4. – С.59–67.
2. Евтеев В. Возмещение убытков как вид ответственности в коммерческой деятельности / В. Евтеев. – М. :ИКД «Зерцало-М», – 2005. – 184 с.
3. Беяневич О. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. Беяневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
4. Дегтярев С. Возмещение убытков в гражданском и арбитражном процессе: учеб.-практ. пособ. / С. Дегтярев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2003. – 198 с.
5. Закон України «Про фінансовий лізинг» №1381-IV від 11 грудня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 15. – Ст. 231.
6. Федеральный закон Российской Федерации «О финансовой аренде (лизинге)» № 164-ФЗ –[6-е изд.] от 29 октября 1998 г. – М. : Ось-89, 2005. – 16 с.

7. Денисенко О. Співвідношення штрафних санкцій та збитків у господарських відносинах / О. Денисенко // *Право України*. – 2010. – № 7. – С.216–224.
8. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» №543/96-ВР від 22 листопада 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 1997. – № 5. – Ст. 28.
9. Кушерець Д. Деякі аспекти законодавства зарубіжних країн щодо охорони і захисту прав сторін у сфері договірних зобов'язань / Д. Кушерець // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. – 2014. – № 12. (Серія Юрисденція). – Т. 2. – С. 18–20.
10. Грибанов В. *Осуществление и защита гражданских прав* / В. Грибанов. – М. : «Статут», 2000. – С. 399.
11. Карпов М. *Гражданско-правовые меры оперативного воздействия* : автореф. дисс... канд. юрид. наук. / М. Карпов. – М., 2003. – 28 с.
12. Брагинский М. *Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества* / М. Брагинский, В. Витрянский. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Статут, 2000. – 800 с.
13. Щербина В. *Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрямки подальших наукових досліджень [Електронний ресурс]* // В. Щербина. – Режим доступу : file:///C:/Users/IHOR/Downloads/VKNU_Yur_2013_3_3.pdf.
14. Гапало С. *Правова природа оперативно-господарських санкцій [Електронний ресурс]* / С. Гапало. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2007-3/07gsjogs.pdf.
15. Кабатова Е. *Закон о лизинге сегодня и завтра* / Е. Кабатова // *Закон*. – 1999. – № 11. – С.52–54.
16. *Господарське право: практикум* / В. Щербина, Г. Пронська, О. Вінник [та ін.] ; за заг. ред. В. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
17. Королев С. *Нужны новые подходы к лизинговому законодательству* / С. Королев. – *Хозяйство и право*. – 2001. – № 9. – С.110–125.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2016.